

BIBLIOTEKA
TRIBINA IBN SINA

Knjiga 2

BIBLIOTEKA TRIBINA IBN SINA

Knjiga 2

Izdavač:

Naučnoistraživački institut "IBN SINA", Sarajevo
Potok 24, 71000 Sarajevo, Bosna i Hercegovina
e-mail: info@ibn-sina.net
www.ibn-sina.net

Za izdavača:

Dr. Rouhollah Ghaderi Kangavari

Korektura

Hajra Polovina

Dizajn & DTP:

Tarik Jesenković

Štampa:

SABAH-PRINT

Za štampariju:

Anel Elezović

Rešid Hafizović

**Znanje je svjetlo
koje dohvaća i osvjetljuje
sami smisao života**

Sarajevo, februar 2015.

U ovoj knjizi nalazi se tekst izlaganja akademika prof. dr. Rešida Hafizovića na *Redovnoj mjesečnoj tribini "Ibn Sina"*, na temu **Znanje je svjetlo koje dohvaća i osvjetljuje sami smisao života**, održanoj 29. oktobra 2014. godine u Amfiteatru Naučnoistraživačkog instituta "Ibn Sina" u Sarajevu. S ovim predavanjem započeta je serija predavanja *Racionalnost i religioznost*.

Uvodna riječ

Poštovani čitaоче, pred Vama je tekst predavanja profesora Rešida Hafizovića održanog na 25. redovnoj tribini "Ibn Sina". Ovim je predavanjem započet ciklus pod nazivom "Racionalnost i religioznost" koji ćemo nastaviti u narednim mjesecima, nastojeći iznaći odgovore na neke od izazova aktuelnog trenutka i dati doprinos boljem razumijevanju uzajamnog odnosa dvaju vrsta znanja koja se od moderne nerijetko postavljaju u stanje sučeljenosti i međusobne negacije. Dočim, možda je jedna od nasušnih potreba današnjega čovjeka ona koju bi se zadovoljilo izmirivanjem ovih vrsta znanja – znanja kao ploda čovjekova autonomnog intelektualnog pregnuća snagom raz/uma i znanja kao dara Božijeg čovjeku posredovanog kroz objavljenu Riječ Božiju.

Akademik prof. dr. Rešid Hafizović redovni je profesor i šef Katedre za dogmatiku i komparativnu religiju Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu, te vanjski saradnik na još nekim članicama Univerziteta u Sarajevu. Autor je više desetina knjiga i prevoda iz oblasti teologije, filozofije, komparativne religije i komparativne mistične filozofije. Prevodi sa arapskog, engleskog, francuskog i italijanskog jezika. Više puta je nagrađivan za prevodilačke i autorske poduhvate. Višegodišnji je član Instituta "Ibn Sina" u Sarajevu kao i Iranske filozofske akademije. Na svome akademskom putu školovao se i usavršavao prvo u Gazi Husrev-begovoj medresi u Sa-

Uvodna riječ

rajevu, Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu, Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu i Filozofskom fakultetu u Sarajevu gdje je doktorirao 1993. godine, a prije i poslije toga boravio na brojnim studijskim putovanjima i postdoktorskim usavršavanjima u Francuskoj, Velikoj Britaniji, SAD, Japanu i Iranu.

Znanje je svjetlo koje dohvaća i osvjetljuje sami smisao života

*Reci: „Zar su isti oni koji znaju i oni koji ne znaju?
Samo oni koji pameti imaju pouku primaju!“
(al-Zumar, 9)*

*Allah je izvor svjetlosti nebesa i Zemlje! . . .
Allah vodi prema svjetlosti svojoj onoga ko hoće.
(al-Nūr, 35)*

Prvostvoreni Um i Pero nasuprot konformizmu u mišljenju

Pokrećući Pero svoje Mudrosti u ciku zore i o zenitu svetopovijesnog dana, Bog nam je najprije usmjerio pozornost na Znanje, jer prvi ajet islamske objave u njenom *kur'anskom punoljetstvu* koji je spustio na srce našem voljenom Poslaniku (a. s.) bijaše baš onaj koji je darom Znanja najavio ime Gospodara Pera. Isti dar je ponudio i našem praocu, prvom čovjeku i prvom poslaničkom liku od ljudske vrste, Ademu (a. s.), kada mu

je poslao Džibrili Emina sa tri dara da izabere jedan od njih prije nego li napusti blaženi život u Džennetu: dar Intelekta/Spoznaja, dar Vjere/Vrlina i dar Stida/Moral. Noseći u sebi intuitivni predujam prvostvorene prirode Poslanika islama (a. s.) koja iznutra opečaćuje idealnu, iskonsku narav svakog stvorenja, Adem (a. s.) je izabrao isti dar koji će na zasvođu svete povijesti islamskog monoteizma biti u punini dan i Poslaniku islama (a. s.), glasonoši koji je kao sveopća milost poslan svim civilizacijama i univerzumima. U sjeni tog dara, u neposrednoj njegovoj prisutnosti ostala su i dva druga, to jeste dar Vjere i dar Stida čiju vrijednost u punini može pokazati samo svjetlost Spoznaje/Znanja.

Intuitivni predujam prvostvorene prirode Poslanika islama (a. s.) predstavlja prvostvoreni *intelekt, duh* i *svjetlo* Poslanika islama (a. s.) i taj predujam je pod vidom *fitre* – primordijalne prirode-vjere Poslanika islama (a. s.) dan krunskom Božijem stvorenju koje se rađa u njenoj idealnoj duhovnoj postelji, biću *najdragocjenijih razmjera* koje se čovjekom zove. Kontemplativni intelekt u nama posebice nosi otisak prvostvorena svjetla Poslanika islama (a. s.) (*nūr muhammadī*), a u predanju koje prenosi Maybūdī u svom *Kashf al-Asrāru*, I 442, Bog se obraća intelektu riječima: „...Nedodirljivosti mi i uzvišenosti Moje, nisam stvorio ništa plemenitije ni časnije od tebe. Po tebi ću Ja biti štovan i snagom tebe slavljen.“ A Mulla Muhsin Fayd Kāshānī u svom djelu *A'ina-yi shahi* 8 dodaje: „Intelekt je objavljeni vjerezakon (Sharia) u ljudskoj osobi, kao što je objavljeni vjerezakon intelekt izvan ljudske osobe. . . Ukratko, intelekt je izvor svih dobrih odlika i vrelo svekolikog savršenstva.“

A Poslanik islama (a. s.), makar je učinjen prvostvorenim svjetlom i nišom svjetlosti prema kojoj svoje ži-

vote usmjeravaju istinski monoteisti, ustrajno je molio Gospodara Pera: „*Bože, spusti svjetlo u moje srce, svjetlo u moj sluh, svjetlo u moj vid, svjetlo u moju desnicu, svjetlo u moju ljevicu, svjetlo ispred mene, svjetlo iza mene, svjetlo iznad mene, svjetlo ispod mene! Pretvori me u svjetlo!*“ (Muslim, *Musāfirīn* 187)

Dar Spoznaje/Znanja nam je Gospodar Pera dao prije svakog drugog, ne da bi ostale darove učinio manje vrijednim, drugorazrednim, manje bitnim, već naprotiv, da dadne svjetla svekolikim našim osjetilima kako bi vidjela prvorazrednu važnost i vrijednost svih šest temelja (imanski šarti) i svih pet stubova islamske vjere (islamski šarti) čiju slavu, u konačnici, treba posvjedočiti naš osobni ‘džihad perom i tintom’. Ispred svakog temelja i stuba vjere, jednako kao i ispred svakog dara koji nam je dao, Gospodar Pera je stavio neizbrisivi kognitivni ili *spoznajni predznak*, jer samo je istinska Spoznaja pravo svjetlo koje nas vodi u samo srce svake stvari i osvjetljuje nam sami smisao našeg ovdašnjeg života. Vodeći nas u samo srce svake stvari i svakog egzistentu, svjetlo Spoznaje/Znanja nas, u konačnici, pri vodi do samog Izvora svake mudrosti, do Svjetla nad svjetlima. Poučavajući nas daru Spoznaje po Prvostvorenom Peru, što je posebno važno, Gospodar Pera nas je nastojao spasiti od interpretativnog konformizma (*taqlīd fikrī*) koji se svjetlu Spoznaje uporno suprotstavlja mrakom neznanja i slijepog bauljanja po nekoć dosegnutim spoznajama davno umrlih ljudi i višestoljetnim utabavanim putevima koji spoznajna načela islamske vjere, a posebice njene stubove, sa razine spoznajnog i ustrajnog interpretativnog mi’radža svodi na puke obrede lišene svjetla svježih spoznaja. A *Prvostvoreno Pero – Poslanik islama* (a. s.) je stalno upozoravao: „*Nema nikakva dobra u obredima našim ako u njima nema svjetlosti Spoznaje.*“ (Dārimī, *Muqaddima* 29).

Da bi naši obredi, kao istinski spoznajni procesi u najdubljem i najboljem smislu te riječi, bili učinkoviti i svrsishodni, u njih moramo ulaziti s odnjegovanim spoznajnim kapacitetima koji čine same *dramatis personae* obreda kao kognitivnih procesa vjere *par excellence*. Njihovu njegovanju i narastanju možemo se nadati samo onda ukoliko te organe duhovne spoznaje 'hranimo' i podupiremo najdubljim i najraskošnijim spoznajama prikladnim njihovoj spoznajnoj strukturi i dinamici. Ti spoznajni kapaciteti su ovaploćeni u istinskim organima duhovne spoznaje (*al-jawāriḥ al-rūhiya*) koji čine čvorišne tačke i same *idejne razmjere* (*ahsan taqwīm*) suptilnog, *barzahskog*, svjetlosnog, imaginalnog tijela našeg unutarnjeg bića kojeg je Bog za ovdašnji svijet stvorio da naraste do stupnja halife Božijeg na Zemlji i svekozmičkog pastira kome su na čuvanje povjerene sve sfere i univerzumi sveudiljnog Božijeg stvaranja, a za budući svijet mu otvorio perspektivu besmrtnosti i neprolazna blaženstva. Istinski organi duhovne spoznaje su *duh*, *duša*, *intelekt*, *duhovno srce* i *stvaralačka imaginacija*. Bez krajnje odnjegovanih, razvijenih i u duhovno punoljetstvo uvedenih ovih organa duhovne spoznaje nikakvom spoznajnom procesu ne možemo biti otvoreni.

Organi duhovne spoznaje

Duh (*rūḥ*) je organ transcendentne spoznaje (*ma'rifa ākhirawiya*) koji, kao spoznajni organ, dohvća same esencije, žive jezgre stvari i egzistenata. Pripada svijetu Božijeg Naloga, a to je svijet čistih esencija (*al-mujarradāt*) i melekutskih svjetlosti (*al-anwār al-rūhiya*). Kao organ transcendentne spoznaje *duh* (*rūḥ*) predstavlja zasebnu, savršenu i po sebi živu esenciju koja je, skupa sa duhovnim srcem (*fuād*) kao orga-

nom neposredne spoznaje (*ma'rifa kashfiya*), otporna na svaku vrstu iskvarnosti, podmitljivosti i promjene (al-Ghazzālī, *al-Risāla al-lāduniya*, 9,2; 9, 18). Ovaj organ transcendentne spoznaje dominira tjelesnom i duhovnom stranom našega bića. Njegova životvorna svjetlost, koja je omogućila spajanje tijela i duše, i mrtvu *ademovsku ilovaču* učinila živom (*Sād*, 72), na različite se načine očituje kroz ostale organe duhovne spoznaje, kao kroz mjesta-topose njegova vlastitog pokazivanja, koji osvjetljuju, prosvjetljuju i odgajaju naše fizičko i duhovno biće kako bi se razvilo do mjere *najljepših razmjera* i postalo znakom halife Božijeg na mikrokozmičkoj i makrokozmičkoj zemlji/Zemlji (Abu Nasr al-Sarrāj al-Tūsī, *al-Luma'*, 293, 14). Dok se obraća organima duhovne i osjetilne spoznaje njegov *jezik* biva um (*'aql*), a tumač *jezika duha* unutarnji srčani vid (*al-basīra*). Njegovo očitovanje na mikrokozmičkim razinama bitka pojavljuje se pod vidom Vrhovnog Pera, muhamedanskog duha/svjetla, Prvoga Uma i Duha Božijega ('Abd al-Karīm al-Jilī, *al-Insān al-kāmil*, II, 11,12). Budući da svoju svjetlost prima sa samog izvora Svjetla nad svjetlima, spoznaje kojima rađa duh (*rūh*) unutar duhovno njegovanog mikrokozmosa prodahnute su životvornom silom Bitka te stoga imaju moć oživljavanja i uskrsavanja iz duhovnog mrtvila ostalih organa duhovne spoznaje unutar jednog duhovno zapuštenog mikrokozmosa. Duh je sami korijen ljudskoga bića, a njegova fizionomija i spoznajni opseg ne podliježu nikakvim mjerilima kozmičke prostornosti i vremenitosti ('Azīzuddīn Nasafī, *Kashf al-haqā'iq*, pp. 74–75). Stoga, ko istinskom spoznajom dosegne srčiku svoga bića, dosegnuo je i spoznao i samog Gospodara duha/Duha što nepretrgnuto iskri u samome srcu naše iskonske ćudi.

Duša (nafs) je, također, jedan od organa duhovne spoznaje koji istodobno ima moć dosezanja spoznajnih stupnjeva i primanja spoznaja stečenih vrlinom nekih drugih organa duhovne spoznaje: duha, intelekta, duhovnog srca ili stvaralačke imaginacije. Budući da djeluje kao razdjelnica (*barzakh*) između duha koji se izravno vezuje uz Boga i koji je načinjen od svjetla, i ilovače koja oblikuje čovjekovu vidljivu formu i koja je u prevlasti protežne i tamne tvari, duša sama je ognjeni element u čovjeku, kao mješavina svjetla i ilovače. Duša je hermafroditiski pojam u arapskome jeziku i organ spoznaje koji je istovremeno dostatno profinjen (*latīf*) i svjetlosan da se može vezivati za duh (*rūh*), s jedne, i tmast (*kathīf*) i taman da može biti izravno navezan na tijelo, s druge strane. Primajući najkvalitetnije spoznaje od organa duhovne spoznaje koji su iznad nje, duša je kadra slijediti vlastitu *scala perfectionis* i put sopstvenog samousavršenja i vraćanja vlastitom nebeskom licu-prototipu; no, ona je, također, odgovorna za postupke i djelovanje osjetilnih organa čovjekova bića. Ukoliko nije u stanju da ih nadzire, usmjerava i korigira njihove postupke, i sama biva vrlinom poroka i grijeha uvedena u stanje zla usljed kojeg postaje nesnošljiv tiranin nad ljudskom osobom i svjetovima skrivenim u njoj. No, ukoliko ovaj duhovni entitet u nama i organ duhovne spoznaje ne uspije zaustaviti ružne postupke jedne osobe, tad kobne posljedice tih postupaka ne pogađaju samo dušu, koja leluja na uzlazno-spoznajnoj ljestvici vlastitog samousavršenja između 'stanja zla u kojem postaje nesnošljiv tiranin' (*al-nafs al-ammāra bi-s-sū*) i 'stanja smirenosti u Božijoj blizini' (*al-nafs al-mutma'inna*) kako to već nalažu učinci pojedinačnih ljudskih postupaka, već pogađaju i duhovno srce i ostale organe duhovne spoznaje, oduzimajući im moć razvijanja raskošnih spoznaja čiji sjaj

osvjetljuje samu primordijalnu narav svakog stvorenja i dohvaća krajnje svrhe života. Uskratimo li ovim organima duhovne spoznaje takvu vrstu spoznaja, oni će nam uskratiti svijest o tome gdje je naše metakozmičko ishodište, a gdje konačan utok, smiraj i sretno razrješenje naše ovosvjetske egzistencijalne drame.

Intelekt ('*aql*) je, također, organ transcendentne spoznaje. Duh (*ruh*), intelekt ('*aql*) i svjetlo (*nūr*) su prvostvoreni duhovni entiteti Poslanika islama (a. s.) kao uzorite i paradigmatične čudi koju je Bog izveo na svjetlost Bitka prije svakog drugog stvorenja. Štaviše, obdarujući Poslanika islama (a. s.), kao prvostvoreno od sveg stvorenja, ovim duhovnim organima svjetlosne spoznaje ili spoznaje koja se doseže duhom/umom, Bog je istovremeno prvostvorenu i uzoritu narav Poslanika islama (a. s.) ovjenčao i slavom univerzalnog poslanstva, otvorio ga za spoznaje koje Bog dariva po Objavi, po svetom ili bogoduhom Tekstu, oslovivši ga titulom 'prvaka među vjerovjesnicima' (*sayyid al-anbiyā*). To će reći da je Bog u prvostvorenoj i uzoritoj muhamedanskoj prirodi, istovremeno zasadio *in potentia* spoznajne kapacitete Objave i Uma. Budući da se svako ljudsko biće, prema pravorijeku Poslanika islama (a. s.) rađa u duhovnoj postelji one prvostvorene uzorite prirode Poslanika islama (a. s.), tad to znači da svaka ljudska jedinka dolazi na ovaj svijet sa onom vrstom duhovnog naslijeđa prvostvorene i uzorite *poslaničke prirode*, naslijeđa koje ovaploćuju spomenuti organi duhovne spoznaje, jer svako ljudsko stvorenje je izvana dionik ademovske ilovače, a iznutra je duhovni potomak Poslanika islama (a. s.) od kojeg ne nasljeđuje samo njegovu duhovnu vlast poslanstva, jer je to samo privilegija Poslanika islama (a. s.), ali nasljeđuje mogućnost odgajanja i njegovanja vlastitog intelekta, po primjeru i *adabu* ovog Miljenika Božijeg, do one ideal-

ne mjere u kojoj ovaj organ transcendentne spoznaje može se razviti u istinskog 'interpretativnog vjerovjesnika' svakog ljudskoga bića koje drži do sebe. Takav intelekt može dosezati iskonsku prirodu svake stvari, pronicati u same jezgre svekolikog stvorenja i na suštinskom licu svake stvari opažati *vlastoručni rukopis* jednog istog Stvoritelja, jednu istu melekutsku Intelligenciju, Meleka Objave i Spoznaje, Meleka 'ljudskoga roda' koji podučava svijet ljudi istini o tome da se Objava i Um napajaju na jednom istom Izvoru Svjetla nad svjetlima.

Duhovno srce (fuād) mnogi muslimanski mislioci smatraju razboritim licem duše. Ovaj organ transcendentne spoznaje predstavlja ključ kojim se otvaraju tajanstva spoznaja o Bogu, makrokozmosu i mikrokozmosu. U svojoj krajnjoj usavršenosti duhovno srce simbolizira krajnju i najuzvišeniju svrhu svekolikog Božijeg stvaranja. Oblikovano na sliku Božije Prisutnosti koja se samo i jedino *ušatoruje* u srcu krunskog Božijeg stvorenja koje se još oslovljava sveobuhvatnim postojanjem (*al-kawn al-jāmi'*), duhovno srce biva tako raskošnom zdjelom Bitka da samo ono opseže puninu Zbilje kao takve, saobrazno pravorijeku Poslanika islama (a. s.), i ima moć saobražavanja svakom obliku Postojanja (Ibn 'Arabi, *Tarjumān al-ashwāq*, XI, 13). Štaviše, ovaj organ transcendentne spoznaje na sebe prima svaki otisak svakog ljudskog djela, bilo ono dobro ili loše. Svako dobro djelo ga lašti i čini raskošnijim, a svako ružno djelo zatamnjuje i zakriva njegovo svjetlo, ostavljajući na njegovu licu veću ili manju mrlju, kako veli Poslanik islama (a. s.) (Ibn Mājja, *Zuhd* 29), koju može ukloniti samo živa vjera ovaploćena u spoznajnom, dobrom i krijeposnom činu ljudskoga bića. Duhovno srce je mjera toga koliko je jedno ljudsko biće istinski ljudsko, jer je ono samo središte ljudske osob-

nosti. Budući da je izravno vezano za Boga, duhovno srce je i mjesto na kojem vjerujuće biće susreće samu Prisutnost Božiju pod kognitivnim i moralnim vidom. Srce svakog ljudskog bića je pod nepretrgnutom i budnom pažnjom Božijom, jer Bog „*ne motri naša tijela niti naše likove, već motri naša srca*“ (Muslim, *Birr* 32). Dokle god je ljudsko srce krijeposno, Bog se ondje neprestance *ušatoruje* u nekom novom i nikada dva puta ponovljenom stanju vlastite Prisutnosti (*al-Anfāl*, 24).

Duhovno srce je mjesto neposredne duhovne vizije, istinskog razumijevanja i osnaženog sjećanja na Boga (*dhikr*) koje je najbolji lijek protiv samo/zaborava s kojim ozbiljno računa 'Iblis našega bića'. Srce je mjesto na kojem se gnijezdi vjera i znanje, i sama utvrda-duhovno stanje 'Muhammeda našeg bića' na koju nesmiljenom žestinom juriša Iblis – najsjajniji majstor opsjene i privida. Kao što i etimologija njegova imena veli, on neumorno nastoji zaodjenuti (*ablasi-yublisu*) naše srce odeždom koja je suprotna svemu onom što jeste vjera, znanje, krijepost i duhovna vrlina. Stoga Milostivi srce svakog vjernika drži čvrsto vezano za Sebe, među '*dva Prsta Svoja*' (Muslim, *Qadar* 17), kako veli poslaničko predanje, štiteći ga svjetlom Znanja i Vjere, jer ga samo ta svjetlost drži živim i budnim, snažnim i otpornim na svaki vid interpretativnog konformizma (*taqlīd fikrī*) koji je najgori predujam za sljepilo neznanja i mraka. *Mudročću i znanjem vjere Bog oživljuje ovaj organ neposredne spoznaje*, kako je često isticao Poslanik islama (a. s.) (Mālik, *al-Muwatta'*, 'Ilm 1). Stoga ovaj organ neposredne i transcendentne spoznaje mora uvijek biti čist i zdrav, jer ako je on zdrav, zdrav je i cijeli mikrokozmos, a ako je bolestan, poglavito duhovno bolestan, onda je bolestan i cijeli mikrokozmos, kako reče Poslanik islama (a. s.) (Bukhārī, *Imān* 39; Muslim, *Masāfāt* 197), kome srce služi kao središte i vrelo

krijeposti ili poroka. Kur'an ga, u tom smislu, poredi sa staklenkom i zvijezdom blistavom, dok duh poredi sa svjetiljkom, maslinovo drvo s dušom, a nišom u koju je ta svjetiljka smještena smatra naše tijelo (Kāshānī, *Istilāhāt al-sūfiyya*, 167-68). *Allah je izvor svjetlosti nebesa i Zemlje! Primjer svjetlosti Njegove je udubina u zidu u kojoj je svjetiljka, svjetiljka je u kandilju, a kandilj je kao zvijezda blistava koja se užije blagoslovljenim drvetom maslinovim, i istočnim i zapadnim, čije ulje gotovo da sija kad ga vatra ne dotakne; sama svjetlost nad svjetlošću (al-Nūr, 35).*

Budući da je duhovno srce, kao organ neposredne i transcendentne spoznaje, mjesto-locus (*al-mahall*), duhovni teatar unutar kojeg se može pojavljivati mudrost-spoznaja (*ma'rifa*), krajnji učinci dobrih ili loših djela (*al-khawatir*) i duhovna vizija ili neposredno motrenje zbilja stvari (*ru'yā*), tad valja kazati da ovaj organ duhovne spoznaje istodobno simbolizira *stjecište dvaju mora (majma' al-bahrayn)* nužne i kontingentne egzistencije/Egzistencije. Potom, budući da duhovno srce kao Prijestolje Milostivoga može biti mjesto-topos istinskog i jedinog Sultana koji vlada nad svim, i lažnog sultana – ega ili 'Iblisa našega bića', tad valja kazati da se ondje neprestance događa ili nepretrgnuto nizanje uvijek novih i dva puta nikada ponovljenih stanja *ušatorenja* Božije prisutnosti ondje, ili nizanje iluzornih koprena koje 'Iblis našega bića', kao lažni sultan na srčanom prijestolju, nabacuje na srčani vid ovog duhovnog organa neposredne spoznaje i pokazuje nam stvari i pojave onakvima kakve one nisu. Nadalje, budući da je duhovno srce mjesto susreta vječnog i prolaznog, istinitog i iluzornog, krijeposnog i poročnog, ovisno o našim djelima, tad je jasno da ono živi ili u prevlasti 'metafizičke jave' u kojoj ne postoji kozmičko vrijeme, njegove mijene i kvantitativne distinkcije, ili živi u prevlasti

imaginativne iluzije i *kozmičkoga sna* iz kojega ga može probuditi 'susret sa Gospodarom' ili kroz čin fizičke smrti, kako veli Poslanik islama (a. s.), ili kroz molitveni i interpretativni mi'radž kojem se neprestance otvara srce vjernikovo dok prebiva u ovdašnjem životu.

Stvaralačka imaginacija (al-khiyāl) je veoma važan organ duhovne spoznaje unutar svjetlosne geografije jednog duhovno njegovanog mikrokozmosa. Štaviše, ovaj organ duhovne spoznaje predstavlja sami temelj Bitka i samu esenciju unutar koje se, kao u ogledalu, pokazuje savršenstvo Onoga koji jeste najviši razlog obožavanja/spoznavanja. Istini za volju, u esenciji-ogledalu ovog organa duhovne spoznaje ne pokazuje se samo metafizičko *Lice* Jedinoga, već se samo pokazuje njegova metafizička slava ovaploćena u teofanijama Imena i Atributa, a Imena i Atributi Njegovi sami su korijen svekolikih univerzuma čije očitovanje bi bilo nemoguće bez stvaralačke imaginacije (*al-khiyāl*) kao univerzalne primateljke svakog lika i oblika po kojima se Imena i Atributi očituju. Svekoliki vidljivi i nevidljivi univerzumi po kojima se očituju Božija Imena i Atributi za Poslanika islama (a. s.) su tek *svekozmički san* u kojem prebiva svekoliko Očitovanje, a *svekozmički san* je samo drugo ime za stvaralačku imaginaciju kao takvu, što je jasno vidljivo iz pravorijeka Poslanika islama (a. s.): „*Ljudi su spavači u životu na ovome svijetu. Tek kad umru, probude se*“ (al-Ghazzālī, *Ihyā' IV*, 35).

Stvaralačka imginacija, kao organ duhovne spoznaje, pokazuje nam same duhovne zbilje, nebeska lica stvari i pojava, ali ih zaodijeva, kao *res cogitans*, u osjetilne, protežne forme stvari i pojava – *res ekstenza* koje redovito treba tumačiti (*ta'bīr*) u svjetlu onoga s čime one simboliziraju (*tamathul*) u poretku simbola ili prototipova unutar *mundusa imaginalisa* ('ālam

al-amthāl) ('Abd al-Karīm al-Jīlī, *al-Insān al-kāmil II*, 25–26). Ovaj organ duhovne spoznaje, nadalje, stoji kao razdjelnica (*barzakh*) između imaginarnog svijeta, kao svijeta duše i svijeta profinjenih formi, kvalitativnog i vertikalnog prostora i vremena, s jedne, i svijeta osjetilnih stvari i pojava, s druge strane. Stojeći kao razdjelnica između ova dva svijeta, i ne držeći stranu niti jednom od njih, stvaralačka imaginacija ima moć spajanja duhovnih zbilja sa osjetilnim formama, to jeste moć spajanja izrazitih suprotnosti (*coincidentia oppositorum*), jer i svekozmički svjetovi i sveudiljni univerzumi počivaju na aktualitetu uzajamno suprotstavljenih Imena Božijih (*Asmāullāh mutaḳābila*): Vidljivi i Nevidljivi, Prvi i Posljednji... U našim očima stvari i pojave, usljed djelovanja ovog organa duhovne spoznaje, izgledaju nam kao istiniti san, dok u pogledu Božijem oblici i likovi pojava i stvari su prenebregnuti, jer Bog ne gleda u likove i oblike ovoga svijeta, već motri u sama srca stvari i pojava, kako se volio izražavati Poslanik islama (a. s.). Stoga stvari opažene na 'javi' ovdašnjeg svijeta ili u snu treba tumačiti, prevesti ih iz njihovih osjetilnih formi u njihove misleće suštine, kao što i veli arapski pojam za tumačenje – *ta'bīr* ('*aba-ra* – preći preko, presegnuti s druge strane granice), jer svaki prelazak iz stanja kozmičkog sna u istinsku javu metakozmičkih svjetova podrazumijeva prelazak iz kvantitativnog, tmastog, horizontalnog prostora i vremena u kvalitativni i vertikalni prostor i vrijeme; iz svijeta pojava i osjetilnih formi u svijet simbola i samih nebeskih 'lica' stvari i pojava. Samo glasonoše Božije nisu imali potrebu za tumačenjem simbola, formi i pojava u snoviđenju ili u svakidašnjem životu, jer ovaj organ duhovne spoznaje u njihovu slučaju bio je pod neposrednim uplivom božanskog nadahnuća. Valjda stoga je Poslanik islama (a. s.) imao potrebu nerijetko

isticati sljedeće: „*I dok zemaljskim snom spijem, moje srce je neprestance budno.*“

Riječ kao savršenstvo Božijeg samootkrivanja

Nudeći svetopovijesnu završnicu svoga samo/otkrivanja pod vidom kur'anske riječi kao punine Objave i kao znaka punoljetstva ljudskoga roda, Allah je ponudio posljednje i najsavršenije čudo svoga samooglašavanja – ponudio je bogoduhu *kur'ansku* Riječ koja je bila, ostala i ostat će, sve do kraja ovog kozmičkoga Dana, do eshatološke punine ljudskoga roda, najsavršeniji oblik Njegova samoobjavljenja i *obraćanja* ljudskoj civilizaciji. To je Riječ u koju je udahnuo puninu vlastitog Duha – *inlibration*, nakrcao je svjetlom vlasite Biti, istu onu Riječ koja je svojim svjetlom ispunila Knjigu svijeta – *Qur'ān al-āfāq*, ozarila Knjigu naše duše (*Kitāb marqūm*) i osvjetlila stranice Knjige bogoduha teksta – *Qur'ān al-anfās*. Po Riječi, jednoj i istoj, koja ostavlja neizbrisiv trag u sve tri rečene knjige Njegova samoobjavljenja, kao najsavršenijem čudu vlastitog samooglašavanja, Bog je poslao Spoznaju dozrelom ljudskom rodu, a Spoznaju je poslao *po prvostvorenom Peru (bi'l-qalam), po prvostvorenom svjetlu, umu i duhu*, i još mu zapovijedio da se pri ispisivanju dara Znanja „dobro ponaša, pa se Peru srce po pola raskolilo.“ Ali srce svakog pera/Pera, onog predkozmičkog prvostvorenog i onog što ga punovažan učenjak drži u vlastitoj ruci mora biti raskoljeno da bi iz njega mogla curiti tinta – taj svjetlosni i dragocjeni *krvotok Duha*. Kao cjelinu ga održava samo šupljina – znak pustopoljne i beskrajne transcendencije Božije čija Prisutnost u srcu je stalna, neupitna i bezuvjetna. Srce svakog čovjeka je „*među dva Prsta Milostivoga i On ga obrće onako kako to srce želi,*“ (Muslim, *Qadar* 17) veli Poslanik

islama (a. s.) u svom *qudsi*-pravorijeku. A kako bi rascijepljeno srce Prvostvorena Pera, tog građanina svijeta (*ummiy*) iz zemaljske domaje puninske Riječi Božije, tog *šala slave* (*Ahmad*) ovijenog oko vrata cijelog ljudskog roda kome je i poslan kao univerzalni znak milosti, uopće i moglo pisati da nije raskoljeno šupljinom, transcendentnim bezdanom Božijeg Sveznanja iz kojeg curi tinta mudrosti, taj svjetlosni krvotok Duha? I kako bi Riječ koju prvostvoreno, predkozmičko Pero Gospodarevo ispisuje na 'stranicama' Prirode, na stjenkama naše duše i na listinama bogoduha Teksta ostavljala biljeg, otisak, 'ožiljak', neizbrisivi trag da 'srce' pera / Pera nije raskoljeno? A riječ mora ostaviti trag kako bi progovorila 'glasom' Njegova svekolikog stvorenja dok pod neprobojnom metafizičkom tišinom *izlazi* i ozbiljuje vječni božanski Naum na stranicama tri rečene knjige. Naime, arapski jezički korijen za Govor Božiji (*Kalāmullāh*) i za Riječ Božiju (*Kalimatullāh*) koja po predkozmičkom Peru dolazi i donosi vrijednost Spoznaje/Znanja u svom semantičkom polju smiruje zajedničke tročlane konzonante: **K-L-M-** – *kalm*, što znači 'raniti', ostaviti ožiljak, ostaviti neizbrisiv trag, opečatiti i slično. Od našeg odnosa prema Riječi Božijoj koja dolazi i podmeće tlo pod noge svekolikom stvorenju i poučava nas, po predkozmičkom Peru, mudrosti i svrhama svekolikog Božijeg stvaranja ovisi to hoće li ona na nama ostaviti raskošan i neizbrisiv trag kao znakoput kako da dosegemo sami smisao našega života, ili će ostaviti 'ožiljak' koji će ranjavati i ozljeđivati posuđeni nam bitak koji je stvoren da slavi Boga Spoznajom/Znanjem, kao najvišim izrazom poslušnosti Bogu, Znanjem koje bi nam, s druge strane, trebalo priskrbiti besmrtnost i život vječni.

Dar Znanja nam je Gospodar Pera dao i stoga kako bi nas poučio svojoj transcendentnoj slavi i najljepšem

načinu na koji da tu slavu svjedočimo onako kako joj i dolikuje. Dok traži od nas da Ga slavimo i obožavamo, Gospodar Pera ne traži drugo doli da Ga neprestance spoznajemo, ali ne stoga da bi Mu priskrbili slavu koju nema, jer savršenstvo Njegove slave dolazi iz nedoseziva središta Njegove Osebnosti (*Dhātullāh*), već da bi nam pokazao put koji nas vodi u samo središte besmrtna života. Upravo to Gospodar Pera i kaže kada objavljuje onaj plemeniti ajet: „*Ljude i džine sam stvorio samo kako bi Me suštinskom spoznajom štovali.*“ (*al-Zārijāt*, 56). Koristeći glagol ‘*abada-ya’budu* – štovati Boga *prisebnim srcem koje umije da sluša* (*Qāf*, 37), Gospodar Pera vraća našu pozornost na suštinsko pregnuće našeg srca, tog sultana među spoznajnim kapacitetima našeg duhovnog bića, i našeg uma, tog ‘interpretativnog vjerovjesnika’ našega bića, jer ova dva organa duhovne i transcendentne spoznaje imaju odliku najprisebnijeg slušanja i osluškivanja šta im to Gospodar Pera neprestance govori *kroz suštine stvari i kroz najdublja značenja riječi*, i ovi duhovni organi transcendentne spoznaje naprijed spomenuti glagol nepogrešivo iščitavaju u svjetlu temeljnog značenja glagola ‘*arafa-ya’rifu* – spoznavati, dohvaćati srca stvari i bića čistim svjetlom kontemplativna uma koji motri suštine stvari svjetlom Božijim (*Tirmīdhī, Tafīr* 15:6).

Nije nikako slučajno što je Gospodar Pera temeljno značenje glagola ‘*abada-ya’budu*’ smirio u semantičko polje najraskošnijeg duhovnog titula kojim je, među ostalih 99 duhovnih titula Poslanika islama (a. s.), okitio osobnost Poslanika islama (a. s.), i samo nju, a to je duhovni titul ‘*abdullaha* – Sluge Allahova čije srce i um svjetlom slave imenā Allahove Biti gleda i odgoneta suštine i netaknute naravi svakog stvorenja, te žive, svježije i nikada dva puta ponovljene tragove svoje sveudiljne nevidljive Prisutnosti. Stoga je baš njemu i

povjereno, među svih 124.000 glasonoša Božijih, da sa sedžde svog savršeno prisebna duha i srca, kao prvak među vjerovjesnicima (*sayyid al-anbiyā*), ravna prirodom svakog stvorenja, uljuđuje je i vodi ćudorednoj punini i savršenstvu (Malik, *Muwatta' 8*; Ahmad b. Hanbal, *Musnad II 381*), i tako slavi Gospodara Pera slavom Spoznaje sabrane u *punini riječi* (Bukhari, *Jihād 122*) koja je samo njemu dana.

Tinta kao svjetlosni krvotok Duha

Da bi nam pokazao nepogrešiv put u središte besmrtna života, Gospodar Pera je pred sva naša osjetila razastro 'stranice Prirode' i 'stranice Knjige', otvorio 'Knjigu svjetova' i 'Knjigu bogoduhih riječi' s tim što se njegova bivstvovodavna Riječ u prvopomenutoj knjizi pojavljuje pod vidom svekolikih stvorenja, a u drugoj knjizi pod vidom bogoduhih riječi. Kroz onu prvu 'Knjigu' nam pokazuje sveudiljna, uvijek nova kraljevstva svojih Imena i Atributa, a kroz drugu 'Knjigu' nam pokazuje nikada do kraja saznatljive univerzume svoje vječne Biti'. I jedna i druga knjiga u sebi sabire tek svježeg tragove njegove sveudiljne nevidljive Prisutnosti, znakopute koji nas vode u besmrtnost koja je samo drugo ime za njegovu najneposredniju Blizinu i Prisutnost. A put koji vrluda između tih znakoputa i vodi nas besmrtnu životu je *mlječni put nepretrgnutog spoznavanja*, koji je samo metafora za mlijeko kao simbol Znanja (Bukhari, *ʿilm 22*; Muslim, *Ru'yā 13*) za koje se odlučio Poslanik islama (a. s.) neposredno pred svoj Mi'radž, ali i simbol Znanja koje je Bog izabrao za punoljetni ljudski rod i postavio ga na vrhu ljestvice krunskih darova islamskog monoteizma. Jedina je to i pouzdana staza koja tamo vodi i koja neminovno započinje i završava sa samo/spoznajom: „*Ko spozna riječi koje je*

Gospodar Pera ispisao na obzorjima nebeskim, ali i na obzorjima naše osobnosti, taj će, zacijelo, u konačnici spoznati i Gospodara Pera.“ *Mlječni put samospoznajnog duha* koji se čovjekom zove, kao krunskim Božijim stvorenjem i sveobuhvatnim egzistentom (*al-kawn al-jāmi*) u vaskolikom Postojanju, središnji je put koji *istodobno* vodi kroz srca stvari i bića u makro i mikrokozmosu, jer čovjek kao *biće pera, tinte i spoznaje*, kao *biće najdragocjenijih razmjera*, banka je matičnih ćelija svekolikog Postojanja, budući da sve što je razasuto u pojedinačnim dijelovima i raspršenim aspektima Postojanja, složeno je u neprocjenjivu egzistencijalnu cjelinu unutar svakog pojedinačnog ljudskog primjerka, *čiji duh je sami sjaj i laštilo* na licu makrokozmičkih svjetova čije zbilje doseže i osvjetljuje samo i isključivo duh Ademova potomka na Zemlji, jedinog stvorenja kojeg je Gospodar Pera u tvoračkom procesu „*dota knuo sa obje Svoje Ruke*“ (*Sād*, 75) i dizajnirao ga *kao jedinku i kao univerzum, kao pojedinca i kao cijeli ljudski rod*. Riječju, kao *biće neprocjenjivih duhovnih razmjera (ahsan taqwīm) (al -Tīn, 4)*.

Gospodar Pera neprestance sa ‘stranica Prirode’ razliježe tvoračke jeke vlastitih Imena i Atributa, a sa stranica ‘Knjige prečiste’, čije listove samo čisti doticati mogu (*al-Wāqi’ah*, 79), razliježe ono nepresušno glagoljanje i orljavu što dopire iz neizbistriva semantičkog dna *kur’anskih riječi*, kako bi razbudio naša čula i svakom od njih šapnuo ono što to čulo i treba čuti i saznati. Pred oči naše tjelesne On šalje jedne znakove, a pred oči naših srdaca, ukoliko nisu slijepa, šalje drugu vrstu znakova; našim ušima tjelesnim šalje jednu tvoračku simfoniju, a ‘ušima’ našeg srca i duha neku drugu, dublju i profinjeniju nebesku ariju; našem čulu okusa šalje plodove naslade *spoljašnje strane* našeg života, a čulu ‘okusa’ naše duše šalje plodove najprofinjenijih

spoznaja koje ona treba da ‘kuša’, njima da se ‘hrani’ i da tako raste i bježi iz prevlasti stanja u kojem se sama ponaša kao nesnošljiv tiranin (*Yūsuf*, 53), u stanje u kojem ona haje baš ono što i Gospodar Pera haje; našem tjelesnom čulu mirisa on šalje aromu skinutu sa površi samih *supstanci* (*jawāhir*) stvari vidljivoga svijeta, a čulu mirisa našeg duha/uma šalje samo one arome koje dolaze iz samog srca čistih esencija (*dhawat al-ashyā*) na kojima iskri sami tvorački rukopis Gospodara Pera i blješti slava Imena i Atributa Jedinosti njegova Bitka i Jednosušnosti njegove Biti.

Svakom spoznajnom kapacitetu, dakle, Gospodar Pera šalje ono što mu je potrebno, s čime se on može nositi i što je po mjeri njegove spoznajne moći. Spoznajna moć nas treba odnjegovati i učiniti sposobnim da *dorastemo do besmrtna života*, kako bi se s njim mogli nositi, *kušati* ga, i kako bi ga mogli živjeti kao istinski besmrtnici. Besmrtni život nije život privida i sna, kao što je to naš prolazni zemaljski život, jer ga je tako Poslanik islama (a. s.) definirao riječima: „*Ljudi su spavači u životu na ovome svijetu. Tek kada umru probude se.*“ (al-Ghazzālī, *Ihyā'* 4:35). Samo je njegovo srce „budno čak i dok on zemaljskim snom spije.“ To buđenje i ustajanje na besmrtni život nije ustajanje u tma-stom (*jism kathīf*) tijelu, već ustajanje u profinjenom, duhovnom tijelu (*jism latīf, mithālī*), istinsko buđenje kroz duhovne organe transcendentne spoznaje: dušu (*nafs*), duhovno srce (*fuād*), kontemplativni um (*'aql/rūh*) i stvaralačku imaginaciju (*khiyāl*). Ti organi spoznaje su stvoreni za besmrtnost. Oni su najdragocjeniji spoznajni dizajn naše unutarne, istinske osobnosti čije nedužno razaranje i svaki vid nasilja nad tim dizajnom (*ahsan taqwīm*) ima razmjere pomora cijelog ljudskog roda (*al-Mā'ida*, 32).

Kroz ovaj neprocjenjivi spoznajni dizajn u nama, kroz te organe duhovne spoznaje uplovit ćemo u besmrtni život ukoliko ih budemo odnjegovali na *najkvalitetnijim spoznajama* koje nas uvode u *sami korijen stvari* i u samu *zbilju besmrtna života*. A korijen stvari (*albāb al-ashyā'*) nisu maske stvari, nisu njihovi vidljivi oblici niti predstave o njima u vidu slike, lika, simbola i znaka. Korijen stvari nisu ni njihove esencije, jer su ove potonje tek ulaštena ogledala u kojima se odražava slava Božijih Imena i Atributa u njihovu tvoračkom aktualiziranju. *Korijen* stvari i svekolikih stvorenja čine *Imena Božija* čije bezbrojne i bezgranične tvoračke aspekte zna samo Bog, jer samo On poznaje sebe u svakom aspektu svoga Bitka, kako reče Poslanik islama (a. s.) znanjem koje je sveznanje i kojim ne raspolaže niti jedno Njegovo stvorenje. Imena Božija su u Njegovu sveznanju pritajeni realiteti stvari i bića, metafizičko sjemenje iz kojeg se razvijaju vidljivi svjetovi kada Imena Božija počnu prelaziti iz stanja *in potentia* (*bi'l-quwwa*) u stanje *in actus* (*bi'l-fi'l*), iz stanja zamišljenih odnosa (*al-nusub al-dhihniyya*) u stanje vidljivih realiteta (*al-mazāhir*).

Stoga su naši spoznajni kapaciteti u uzrastanju neprestance u stanju koje Ibn 'Arabi naziva *hayra* – stanje duhovne pometnje, jer se naše svekoliko gledanje i motrenje stvari gubi u međuprostoru i međurelaciji koja postoji između duhovne Stvarnosti kao takve i njene egzistencijalne maske, paslike, predodžbe. Samo onda kada duhovni organi transcendentne spoznaje u nama dosegnu svoj zenit, tada nam priskrbuju motrenje srčika stvari i pojava, istinsku realnost stvari i pojava, i čine nas uronjenim, *uglinjenim* u tu Realnost poput onih koje Bog u Kur'anu naziva *al-rāsikhun fi'l-'ilm* ili *ūlu'l-albāb* (*al-Zumar*, 18) – znalcima koji su u spoznaju duboko uronjeni i koji raspolažu samim jezgrama stvari.

Gledati u same jezgre stvari znači raspolagati onim duhovnim vidom kojim smo kadri motriti besmrtni život, život vječni i neprolazni, neposredno ga kušati i sasvim trijezno uživati u svakoj njegovoj blagodati, jer besmrtni život je krajnja svrha svekolikog Božijeg tvoračkog pregnuća do koje nas dovodi samo i isključivo istinska Spoznaja i duhovna Vrlina kojima mora biti natopljen naš život zemaljski u svakom svom aspektu: profesionalnom, spoznajnom, obrednom, moralnom i inom.

Spoznaja kao najviši oblik slavljenja Boga

Kada naši duhovni organi spoznaje dosegnu svoj zenit, oni uplove u stanje *mushāhade* – neposrednog unutaršnjeg zrijeanja u kojem nema ni traga od sjene, jer *mushāhada* je znak našeg spoznajnog zenita i zenitne spoznaje, a tamo gdje je ova potonja, ondje je izvorište Svjetla nad svjetlima. Kada se duhovni organi transcendentne spoznaje odjenu u takvu spoznaju, tad nismo samo kadri motriti krajnje svrhe stvari, već smo kadri životom besmrtnim živjeti, jer smo u čistom podnevskom svjetlu Dana koji ne prolazi, u svjetlu koje sjene nema i na čiji kvalitet ne utječe jutarnja svjetlost istoka i sumračna svjetlost zapada ovdašnjeg kozmičkog Dana. U potpunosti smo prevlasti Svjetla nad svjetlima koje je naše duhovne organe spoznaje iz stanja *shāhida* – svjedoka-motritelja s vrha spoznajne vertikale prevelo u stanje *shahīda* – onoga koji je navlastito postao mjestom pokazivanja Svjetla nad svjetlima koje zuri u jezgre svake stvari i odande se izravno vraća pod vidom uzlazno-spoznajne refleksije baštinika takve jezgrovne spoznaje, takve intuicije i takvog spoznajnog dizajna u sebi.

Kako navući odoru od spoznaje–svjetla na svaki od četiri duhovna organa transcendentne spoznaje i kako

navući *osmijeh besmrtnosti* na njihova lica? Tako što ćemo ih iz naše svakidašnje profesionalne posvećenosti, kao prave halife Božije na Zemlji, staliti i laštiti kroz stubove islamskog vjerovanja: stvaralačku imaginaciju ćemo glancati postom, kontemplativni um svjetlom zekata, naročito onog intelektualnog, srce ćemo staliti *namazom* kao mi'radžom našim svakidašnjim, a dušu ćemo uljuđivati hodočašćem koje će je sučeljavati samu sa sobom i kamenjem s džemreta ranjavati i najmanje pomaljanje 'Iblisa njenog bića' koji se pod vidom aragonatnog ega propinje na prijestolju našeg srca kao nezvani sultan kome glavu treba odfikariti, kako reče Poslanik islama (a. s.), jer dva sultana ne mogu opstojati na prijestolju srca. Lažni sultan vrši nasilje nad svojim podanicima, pa tako i nasilje nad duhovnim organima transcendentne spoznaje u našem mikrokozmosu tako što intelektu otima žezlo spoznaje i uvodi ga u stanje duhovnog strabizma, srcu otima žezlo ethosa, žezlo vjere i žezlo nadahnuća.

Tinta i krv kao štit od nasilja i duhovne smrti

No, ovu veličanstvenu duhovnu baštinu u nama i u drugima, kada se ona postigne i ozbilji, baštinu koja je pouzdan zalag našem besmrtnom životu, branit ćemo svjetlosnim krvotokom duha – *plavom linijom tinte* koju crta naš 'džihad perom', i krvotokom našeg tijela – *crvenom linijom naše krvi* koju vrijedi prosuti na tvrdom zemaljskom bojištu kroz 'džihad mačem' svaki put kada nam neko svjetlo Spoznaje želi zamijeniti tminom neznanja i kada se sruči bilo koja vrsta nasilja i zla nad onim raskošnim duhovnim sedimentom u pojedinačnoj ljudskoj osobnosti ili u cijelom ljudskom rodu, sedimentom koji je prepoznatljiv u onim *neprocjenjivim unutaršnjim razmjerima* krunskog Božijeg

stvorenja. Džihad, uostalom, pod oba rečena vida, i nije drugo doli zaštita temeljnih vrijednosti ljudske osobe i cijelog ljudskog roda u ma kojem vremenu i na ma kojem mjestu na planeti. A suštinske spoznaje koje dosežemo kroz razvijene organe duhovne spoznaje u nama, spoznaje naslonjene na temelje i stubove islamskog vjerovanja, ispred kojih neprestance svjetlucaju kognitivni predznaci koji ih temeljito određuju, previše su dragocjene eda ih ne bismo bili spremni u svakom trenutku braniti *kapima tinte* u svom najboljem spoznajnom pregnuću i *kapima krvi*, kada to zatreba, jer svaki predani svjedok istine (*shāhid*) mora biti spreman postati mjestom, toposom, egzistencijalnim teatrom (*shahīd*) u kojem istina kao takva mora biti posvjedočena svjetlosnim krvotokom duha (džihad pera i tinte) ili krvotokom našeg tijela (džihad mačem). Spoznaje koje ne dotaknu našu praksu i ne dadnu joj oblik kojem se božanski Naum nada, beskorisne su i nesvrhovite spoznaje od koji je Poslanik islama (a. s.) tražio utočište kod Boga (Muslim, *Dhikr* 73), i za njih ne vrijedi položiti glavu na pladanj besmrtna života niti na panj nasilne zemaljske smrti.